

E 135/11 E 135/11
DEBRECENI RÉF. KÖLL. P. UNIV. TUDOM. EGYETEM
Különlenyomat a debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem
1935—36. évi Évkönyvéből.

LISZT FERENC EMLÉKEZETE

A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM
LISZT FERENC-EMLEKÜNNEPÉLYÉN ELMONDOTTA:

Dr. TANKÓ BÉLA
EGYETEMI NY. R. TANÁR

Liszt Ferenc emlékezete.

Tisztelt közönség, teljes tudatával bírok annak, hogy milyen kockázat, csaknem vakmerőség ez az én vállalkozásom, hogy ime, megszakítva a művészi számok aranyfonalát, közbetolódni engedjük a szót, a szürke, sápadt szót, mintha ez jobban tudná szolgálni a célt, amelyért ez az ünneplő közönség összegyűlt: kifejezni hódolatát a lángész előtt, aki a zene zengő nyelvén az imént megszólalt és bűvöletével újból megigézett. Nem az-e az igazi hódolat a művészet előtt, hogy önfeledten, felszabadultan átadjuk magunkat a nyílt titok ígézetének, amely úgy árad belőle, mint mágnesből az éltető áram, — a festményből, szoborból, táncból? S nem vagyunk-e így mindenk fölött a zenével: nem reá bizzuk-e, hogy kifejezze, amit semmi egyéb emberi eszköz nem tud kifejezni. — hogy akarjunk még fölébe kerülni a zenének s elragadni előle a nyílt titkok kulcsát a szegény szürke szóval?

S ha mégis a hódolattevés ünnepi eszközei közt helyet kér és kap a szó, a sápadt, koldús szó, akkor ennek igen mély igazolása és oka van; nem is nehéz megtalálni ezt az okot. Az az egyetemes kényszerűség az, hogy nem elégedhetünk meg az elragadtatás akármilyen izzó érzésével, a boldog felsóhajtás önfeledt hódolatával sem, össze kell tömöríteni az érzést, jelentését kell átvilágítani a csodatevő ígézetnek, melyben részünk volt, — s erre az egyetlen eleve elrendelt eszközünk a szó, s ime, a szürke, szegényes szó ebben a felséges hivatásban csodatevő varázseszközzé válhatik: olyan tüzes, világító, olyan ízes, olyan színes lehet, mint amilyen az élmény, melynek transparensa, — egyszerre érzéki, szemléletes és lelki: teremtő egyéniség a szóval festeni képes, — a szó zenélni tud, a szóban ott van az üde érzéki valóság és ott van a jelentés mindennél mélyebb, sejtelmesebb valósága: benne van az egész gazdagság, melyet az ember csak átélhet, átvilágítva a jelentés, az

örök lényegős szellemi tartalom belső sejtelmes lényével, — ezért hatalom a szó, ezért van benne minden rejtett kincse az átélt élménynek, mint ahogy egy csöpp rózsaojban benne van a millió rózsalevél mindenikének egész igazi mivolta.

Ezért kap helyet a művészi hódolattevés organizmusában természetesen, elkerülhetetlenül a szó is; nem kell félnünk, hogy sápadtsága elfakítja érzésünk hevét, ha csak érzésünk igazán mély és „léleekben és igazságban“ való: nem pótolni akarja azt, nem is átdesztillálni, hanem éppen átvilágítani, a jelentés tisztán lelki világosságával, *értelmével*; — művészeink előnkbe hoznak egy csokor virágot abból az igézetes világból, mely a Liszt Ferenc külön és páratlan világa volt, a szó megkísérli megmondani: milyen az a világ, ahol az a virág termelt, — milyen a zene, milyen volt az ember, aki élte — ez a témája, ez a becsvágya ennek az így is merész feladatnak.

*

Liszt élete a zenéje, mert a zene volt a Liszt egész élete, minden más élettevékenysége ezt szolgálta: a zenét, ebben teljesedett meg a Liszt élete, az élet reá nézve a zene s a zene az élet.¹ A figyelő szem szélbonthatja ezt az egységet, mint a prizma a fénynyalábot; a világ tehát úgy is láthatja Lisztet, mint akire maradék nélkül illik a költői szó: szerelem és dal között megosztva élem életem, — mindenesetre más értelemben, mint ahogy Petőfi magára értette — és életrajzíróinak szabadságában áll a szerelmes Lisztet állítani előtérbe vagy éppen reflektorfénybe, — éppúgy tehetnék Goethével vagy Napoleonnal; a mélyebben tekintő tudja, hogy Liszt nem tartozik a Casanovák és Boccaciók seregébe, csakúgy mint Goethe; a lángésznek az a törvénye és kiváltsága, hogy amihez hozzáér, mindenesetül egyet szolgál: azt a lángelmét kell táplálnia; emberek, akikkel misztikus érintkezésbe jut, dolgok, amikre ráveti fényét s amik megnyilatkoznak neki: mind arra valók, hogy kibontakozni segítsék a lángész tüzét és fényét — így táplálta a Liszt életében is minden egyéb, szerelme is, ezt a halhatatlan lángot: a zenéjét.²

¹ „A zene a lelkem lélekzetvétele s egyszersmind imádságom és munkám“, írja egyszer Liszt. *Idézi Pourtalès: Liszt F. élete, ford. Lányi V. 136. l.*

² „Egész életem egyetlen hosszú Odysseája a szerelemnek“ írja egyszer Liszt; „csak a szerelemre voltam alkalmas, s eddig, (1860) fájdalom, csak balogul tudtam szeretni. De hála Istennek, sohasem szerettem a gonoszságot s valahányszor éreztem, hogy rosszat cselekszem, töredelmesen megbántam tettemet“ (idézi *Pourtalès, 168.*) És ezzel összhangban van a Pourtalès összesítő ítélete: „Liszt pusztá neve abban az időben egyet jelentett a szerelemmel. Valami természetfölötti erő sugárzott az egyéniségéből. Még Tivoli paraszt lakói is, akik nyomon követték, hogy kezét megcsókolhassák s öltönyét érint-hessék, megéreztek ebből valamit. A rosszindulatúak sátán cimborájának nevezték, mások kalandornak. Mi azonban, akik valamivel mélyebben a lelkébe láttunk, tudjuk, hogy lelkének tisztaságát sohasem homályosították el erős vérmérsékletének viharzásai.“ (U. o. 247.)

Lisztben, a zenészen pedig hosszú ideig szokásban volt csak az előadó művészt látni s minden elgondolható magasztalást rápazarolni, nem egyszer csak azért, vagy legalább főleg azért, hogy a zeneszerző Lisztről ne kelljen szólni. A Liszt zongorajátékának ígéző varázsa valóban egymagára is elég lett volna, hogy halhatatlanná tegye a Liszt nevét. Súlyos szavú zenészek, akik pedig csak élete utolsó éveiben hallhatták, még akkor is az összehasonlíthatatlan magasságot emlegetik, ahol a Liszt játék a járt és igazolják és hangsúlyozzák az elődök rajongását, amely egyhangúlag és egyetemesen vallotta a szellemes *Boissier* asszony ítéletét: hogy a Liszt világhírű kortársai közt van, aki utolérhetetlen, van aki páratlan, a másik összehasonlíthatatlan, „Thalberg a világ első zongorása, — de Liszt az egyetlen”. (Pourt. 58.) S komoly szavú zenészek adnak súlyt a sajnálkozásnak, amely másoktól naivságnak tetszhetik: milyen kár, hogy csak egy arasznyi sáv választotta el attól az időtől, mikor a fáradhatatlan kutatás felfedezte a módot a legmúlékonyabb emberi alkotás: a zene megörökítésére; mit nem adnánk érte, ha a Liszt zongorahangjaiból legalább annyit bírnánk, amennyit egy néhány lemez meg tud örökíteni! Milyennek kellett lennie a hangzás varázsának, amit ez a csodálatos játék maga körül árasztott, ha egyik tanítványa, aki közel járt ezekhez a régiókhoz: *Rubinstein*, azt mondhatta róla, hogy ez a játék a „transcendens virtuóizitás korát nyitotta meg a zongora számára.”¹

A virtuóz Liszt mellett és mögött sokáig el is feledték a zeneszerző Lisztet; volt idő, mikor csaknem tüntetőleg magasztalták amazt, hogy elhálványítsák a zeneszerzőt — mindenek előtt a *Hanslick* szorgoskodására, akinek amilyen finom érzéke volt a zene lélektani és esztétikai lényegessége iránt, annyira tompa volt az érzéke az új zenei hódítások iránt: ezért eretnekítette egyformán Lisztet és Wagnert.

Pedig a szívós törekvés Liszttel szemben is hiú maradt. A Liszt zenei pályája nem úgy indult meg s nem arra volt predestinálva, hogy csak tolmácsolója legyen hangoknak, melyeket mások hallottak; az első perctől, mikor zongorája mellé ült, az első billentéstől, mellyel a hangokat előcsalta belőle, minden lépése a zene világának addig rejlt titkai meghódításához vitt. Az ő útja is úgy indult el, mint mindenkié, akit a zene sejtelmes világa megigéz; ő is átélte, amit a legszebben *Romain Rolland* írt le²: egy billentés előidéz egy láthatatlan világból egy csodát, megzendül egy hang, félénken vagy támadón, a magasságban vagy mélyen valahol, hosszan rezeg vagy hirtelen elnémul, — olyan, amilyen az előhívó billentés volt s egyszer elenyészik, hosszan beleringatózva a

¹ Die Musik und ihre Meister, 1909. 74. l.

² A *Jean Christoph* I. kötetében.

sejtelmességbe, — mintha keresne valakit, mi történik, ha két hang egyszerre szólal meg? Ó, az még nagyobb meglepetés, még drágább izgalom: a két hang csakugyan keresi egymást, összesimul, együtt szállanak vagy libegnek, mint két pillangó, egyik világos, a másik sötét, — de ime, hirtelen harc támad köztük, ellenséges erők módján összezsapnának, olyan feszültséget okoznak, mintha két hatalmas tábor készülne összeütközni, ki tud megbirkózni ezzel az emberfelettivé duzzadó hatalommal? Ki tudja az égháború viharzását orgonajáték összhangjává igézni? — Ez az olthatatlan sóvárgás és ez a bizonyosság tölthette el a gyermek Liszt keblét, mikor először végig zuhogott rajta a hangok sejtelmessége, hogy ő az a hatalom, aki megfogja tudni tenni ezt a csodát — és csakugyan, az első perctől minden lépése, minden napja a zongora játéokban, egy diadalmas felfedező és hódító hadjárat egy világban, amelybe úgy vonul be, mint született trónörökös; nem kell erőlködni, a hangok boldogan feltárják titkaikat, mert felismerik inkognito királyukat s neki nem kell bizonyítgatnia jogát és igényét, mert olyan természetesen szólaltatja meg legbelsőbb titkaikat, mint aki anyanyelvén szól és boldogan felujjonganak a hangok, mert kizenghetik sejtelmes gazdagságukat.

Ezért a Liszt zenei élete az első perctől fogva nem csak a virtuóz játék kibontakozása volt; mikor — alig mult tíz éves, — a világhírű Thalberg hangversenyére odaül szorongó szívvel atyja mellé s az első percek szívdobogató izgalmai után valami utánozhatatlan sugárzással felcsillan a szeme s odasugja atyjának: nem kell félni, amit ő tud, én is tudom, — ez nem az elkényeztetett csodagyermek önhittsége, nem is a virtuóz hetykesége, ez arról a magasabb misszióról való hirtelen megbizonyosodás, ahová a zongorajáték csak út. — ez az inkognito királyfi jogának megvilágosodása, aki úrnak érzi magát a hangok világában, nemcsak amit mások hallanak, hanem amit ő fedez föl belőle s aki egyszer birtokába is fogja venni ezt az ő előre elrendelt trónját, a világ legtermészetesebb jogán: a született uralkodó jogán, amelynek ihletét a Beethoven ítélete ismeri fel és csókja pecsételi meg a gyermek Liszt homlokán.

S éppen így, mikor a már Európaszerte csodált virtuóz egyszer csak úgy érzi, hogy ő semmit se tud, mert a boszorkánymester Paganini hallotta hegedülni s hozzáképpent fakónak és siketnek érzi a maga hangjait: akkor megint nem a hiúságában érintett virtuóz becsvágya nógatja, hogy új fogásokat eszeljen ki, csaknem egy fakir önkínzását utólérő türelemmel, új hangzások elővarázsolására a zongorából, hanem ez az izgató próba is lényegében véve a hangok rejlő titkaiba vivő felfedező út, amely egyszer azzal jutalmazza a lankadatlan kutató Lisztet, hogy az előadóművész mögül kilép a zeneszerző — az, aki sohase is élt a háttérben, a második sorban,

hiszen gyermekkorra óta folyton és áhítatos elmélyültséggel a kompozíció szent pillanataiban érezte igazi missziója beteljesedését¹ — és ez az uralkodó és parancsoló motívum érvényesült, amikor egy orosz kisvárosban, világhíre zenitjén, a 36 éves Liszt lezárja a zongora fedelét, hogy többé a nyilvánosság előtt a virtuóz játékára kíváncsiak előtt fel ne nyissa, — hogy visszanyerje szabadságát a magasabbra hívatott valakinek, aki benne él, aki a közönség rabjának érezte magát, mikor szórakoztatója volt, akármennyire gyönyörködtette is.² A királyfi elfoglalta trónját s most nemcsak újjáteremti, amit mások fölfedeztek ebből a királyságból, hanem a maga lelkén keresztül új törvényeit jelenti ki, új, eddig rejtett szépségeit tárja fel, új lehetőségeit nyilatkoztatja ki.

*

Milyen hát ez a zene, melyet Liszt hozott a bámuló világnak s amelyet annyi ellentétes értelmezés fogadott, amíg meghódíthatta az elfogulatlan lelkeket?

Legelső jellemvonása az egyetemesség: olyan univerzális, annyira sokoldalú, annyira gazdag a világ, melyet kifejez, — és mindez annyira modern, új, mint az egyéniség, akinek lelkéből fakadt s akinek zenei szétsugárzása. Még abban az univerzális egyéniségekkel teli korban is feltűnő a Liszt egyetemessége, tágaskörű érdeklődése és minden területen, amelyre csak érdeklődése ráfordul, mélyreható eredeti látási módja; talán nem a *Carlyle* jellemezte „világ-mély” (world-deep) elmék közül való, de mindenesetre világot átölelő a tágassága; Goetheig kell visszamenni, hogy páriját találjuk,³ ő a közvetlen elődje és parallelje a lángelmék közt, az emberi élet amaz egyetemességében, amely semmit se vall idegennek magától abból, ami emberi, hogy mindent sub specie aeterni örökítsen meg, ami emberi, az árnyékot se vallván idegennek magától. Csaknem emberfölötti érdeklődése éppoly mélyreható ítélőerővel párosul s mindenütt ugyanaz a formáló erő jelenti ki magát, akár tollal, akár szóval ábrázolja mondanivalóit, amely zenéjében éri el igazi lényegét, — nem jog nélkül mondhatták,⁴

¹ „Egyetlen szenvedélye a komponálás”, írja atyja a 14 éves Lisztről, Pourtales 24. l.

² „A művésznek, írja 1857-ben, nem szabad arra gondolnia, hogy a közönségnek akár szolgálja, akár ura legyen; ő a szépség hordozója marad, ennek kimeríthetetlen sokféleségében, mely az emberi érzésben és gondolkodásban fel van halmozva s csak ennek törhetetlen tudata biztosítja jogosultságát” (idézi Raabe Péter: Franz Liszt I. 213.)

³ Ez nem zárja ki azt, hogy a két egyéniség teljesen különböző legyen: Liszt a Faustot nyárspolgáriának tartotta s világfelfogását csakugyan egy világ választotta el a Goetheétől.

⁴ Boissier asszony l. Pourtales, i. m. 36. — A kérdés teljes tisztázására nézve l. Raabe i. m. 165—184. A cigányokról szóló munkára nézve, főleg, hogy miért nem sikerülhetett, l. Raabe higgadt fejtegetéseit, i. m. 194—5.

hogy írói babérai is fenntartották volna nevét, még ha mindazt lenyesegetné is valaki belőlük, amit két női sugallója szőtt-font köréje, D'Agoult grófnő és Sayn-Wittgenstein hercegnő.

De zenéjével nyilatkoztatta ki igaz önmagát Liszt, ezért első és uralkodó jellemvonása ez az univerzalitás. A zenei lehetőségek világa mintha minden rejtett zugát szívesen és boldogan feltárná, amint a Liszt zenéjén keresztül szólalhat meg; több és egyetemesebb titok nyilatkozik meg benne, mint Beethoven után akárki másban; Chopin egyedül a zongorának szerelmese és kinyilatkoztató géniusza; Schumann mintha arra volna teremtve, hogy két embertípus örökös harcát zengje: a művészt és a filiszter nyárspolgárét; Berlioz új hangzási meglepetéseket hoz, csak úgy, mint Weber, széles ívelésű dallamokat, a Beethovenénél kevésbé kötött s azért nagyobb ellentétek közt mozgó hangulatok mámoros hatását, — mindenik külön és együtt merész hódítások hosszú sorát; de Liszt annyival gazdagabb mindeniknél, hogy egyesíti magában mindezt az újat s megtoldja olyan új hódításokkal, amiért csak neki tartozik köszönettel az utókor. Nem az az új benne, hogy az emberi lélek minden megrezdülésének hangot adott; ezt tette Bach és Mozart és Beethoven egyaránt: mindenik a maga történetileg meghatározott egyéni módján, egy átfutó lírai sóhajt éppúgy, mint a legmélyebb életformáló élményeket, melyeket csak a vallásos megragadtatásban élhet át az ember, mikor lelke maga alatt hagyja az elmuló dolgok világát és — a Molnár Albert szép kifejezésével — az örökkévalóság vizeinek hullámverését hallja.

Nem a témák újsága a Liszt zenéjének meglepő újszerűsége; a témákra is áll, amit *Paulsen* a filozófiára mondott: nincsenek új kérdéseink, csak örök kérdéseink vannak, mikor igazán komolyan szemtől-szembe állunk az élet igaz tartalmával, vagyis, igazi élményeinkkel; a *mód újszerűsége* a Liszt nagy tette, amellyel témáit zenével kifejezi. Ezt az újszerűséget ő öntudatosan élte, bármilyen ösztönösen nyilatkozott meg benne; a zene legbelső törvényei, legfinomabb életgyökerei iránti tévedhetetlen érzéssel érezte, hogy a Beethoven utáni időknek új mondanivalója van s ezt el is fogja tudni mondani ez az új idő s ehhez új forma kell, — nem szabad egyszerűen álkegyeletből tovább foltozgatni régi tömlőket, mikor az új bor forrongó ereje újakat követel.

S az újat Liszt a zene leglényegesebb élettörvényeinek ösztönös átéléséből hozza elő. A zenész eszközei tisztán zeneiek: a ritmus, a dallam, a harmónia, — új zenét az jelent ki, akinek ezek az ősi alkotó mozzanatai minden zenének leleplezik titkaikat, ami törvényük. A zenész azt mondja: *Az Este villa szökőkútja*, vagy azt mondja: *Az őrangyal imája*, de amint elméje ezekre a jelentésekre fordul, azonnal zenei képletek támadnak fel benne, — a cím tömöríti a saját

lelke ráirányulását és a hallgatóét is erre az általános irányjelölőre s ezzel egyszerű értelmét és romolhatatlan jogát nyertük a *programmzenének*, ahogyan Liszt értelmezte és gyakorolta s megmentette legalább elvileg a sok félreértéstől és félremagyarázástól, amiben annyi része volt ennek a két élő jelölésnek, melyet nem is lehet menteni, mihelyt azt erőszakolja vele valaki, ami ellen Liszt tiltakozott, hogy egész történeket el lehetne mondani a zenével, — minő ferde és már csaknem komikus erőlködésig vihetett ez a törekvés, eléggé illusztrálja a Berlioz esete a maga programmmuzikájának értelmezésével.¹

Ez az egyszerű és mélységesen szép jelentése és értelme egyszersmind ama „nagy gondolatnak“, melybe Liszt, weimari alkotó kora lendületében (1860), összefoglalta élete célját: „*megújítani a zenét a költészettel való belsősegebb kapcsolata által*“². A régi, igazán: örök probléma: — melyik legyen az alap s hogyan segíthesse a másikat, a Liszt szemében így oldódik meg: a költői tömörítés, egy programmba, vagy egyszerűen címbe, nem való többre, de ezt komolyan szolgálhatja, mint hogy megjelöli a jelentés egységes tartalmát, melyet a zenész most már a maga eszközeivel tár elő; hogy itt a maga tisztán romantikus lelki berendezettségét szolgálta ezzel az elvvel, olyan természetes, mint az, hogy tehát nem is tud más programmot igazolni, mint ezt a romantikusát³; mert egész lelki alkata ebben él s tehát zenéje ezt nyilatkoztatja ki — úgy, hogy benne az egyetemes emberi az idői determináltságon keresztül is sub specie aeterni jelenik meg, éppen azért, mert ezt a lelki alkatot s ennek történeti megnyilatkozását maradék nélkül, teljesen elvégezi.

Ez azonban azt teszi, hogy Liszt, a zenész, nem tanulja az elméletírótól, hanem csak megvilágítja a zenész lelkialkatát, mellyel zenéjét szerzi. Liszt ezekben a fölfedezésekben az igazán nagy, az úttörő, a zenei lehetőségeket feltáró lángész, azok úgy várták őt, mint névtelen csillagok az eljövendő csillagászt, — ami újat a zenei fejlődés neki köszön, nem elméleti megállapításaiból nyerte, hanem ösztönös együttrezgéséből a hangok belső életmozzanataival, — ezért lephette meg a világot újszerű hangzásokkal, ritmusokkal, összhangokkal, — ezért bírta el zenéje a programmszerűség félreértett magyarázatait is, mert benne van a csaknem érzéken megszólaló, de mindig tiszta zenei hatás éppúgy, mint a legéteiribb jelentés, mert az is mindig tisztán zenei természetével szólal meg. Ezért van néha együtt a kettő, — mint mikor azt mondja a cím:

¹ L. Raabe 88.

² U. o. 87.

³ L. Molnár Antal: Liszt Ferenc alkotásai az esztétika tükrében, 22. és köv. lapok.

Szt. Ferenc prédikál a madaraknak s a meleg, komoly dallamba csakugyan belecsicseregnek az örvendező madarak, — vagy: Szt. Ferenc átkel a tengeren s a hallgató hallja a hullámok dübörgését s látni véli a dagadó vizek sötét tornyosulását.

Ezekből az élő mélységekből hozta magával a zenei hatások új fogásait: még tovább, még finomabb elemekig hatolt mint elődei, a hangok természetébe: észrevette, hogy egy ötödhangzat helyébe két nagyharmadot téve, hogy kitágul a zenei kifejezés határa, — észreveszi, hogy a témák még kisebb alkotó-mozzanatokra bonthatók s bomlanak is a figyelmes fül számára, — s ezzel oda értünk a Liszt legjellemzőbb újításához, amit már Heusz Alfréd végleg tisztázott: hogy Liszt „nem kész témákból indul ki, hanem *motívumokból*, amelyeket minden lépésre jellemzően átalakít, ezeket a folyton átformált motívumokat tömöríti kisebb-nagyobb témákká. Ezáltal valami egészen különös hatást ér el, azt, hogy a témák a legszorosabb összefüggésben maradnak a főmotívummal, bármilyen rendkívül különbözőzenek is ettől a kifejezést illetőleg.”¹ Innen a csodálatos ragyogás, a fény és árnyék igézetes változása ebben a zenében, innen az egység ebben a szédítően gazdag sokféleségben, s amit talán még inkább szabad hangsúlyozni: a sokféleség ebben az egységben. Mennyire egyszerű fogások — *ma már*; mintha a Leibnitz nagyszerű elve nyerne új triumfust: a végtelen finom átmenetek, a differenciális különbségek összeszerveződése nagy organizmusokká, — ez az igazi világitók, s íme, előttünk áll elbűvölő illusztrációja ennek az igazságnak a Liszt zenéjében. S a zenész számára nincs is más próbakő, bizonyosság és diadal, mint az, hogy ami újat ő hozott, annak érzi és értékeli más is, — ezért történhetett, hogy mikor egyik tanítványának eljátszotta egy új szerzeményét, a tanítvány egyszer csak megállítja a mestert, nem is jut eszébe, hogy talán vakmerőség, amit mível: ezt a részt mester, ezt, szabad még egyszer, ez új, ez még sohasem volt, — s a mester nem neheztel, a szeme felcsillan, belső tüztől izzón, hogyne, ez az ő igazolása és diadala, hogyne: hiszen az volt a titkos készítője minden elmélyülésben, minden elégedetlenségben, mikor Paganinit hallotta, mikor Chopint hallotta, mindig az volt a továbbkészítő motívuma: azt megtalálni, ami *túl van* ezen is, tovább hajítani a lándzsát, ahogy maga mondta, s ahogy Wittgenstein hercegnő szívesen ismételté szerelmese érdemét, új lehetőségeket fedezni fel, amiket nem lehet megtanulni, csak felismerni lehet.

¹ Raabe 105. l. Úgy is ki lehet fejezni ezt az újítást, hogy *egy* hang körül helyezi el, mint fordulópont körül, a hangok és hangközök végtelen sorát, amivel egymástól távolálló hangokat tudott összefogni. Pourtalès: „... kieszel egy bámulatos akkordsorozatot, olyan dur hármashangzatokból, amelyek alaphangjai kis terc távolságban következnek. Ez a találmány döntő hatással volt a wagneri és modern harmónia-rendszer kialakulására.” 214. l.

Ezért nem folytathatta Liszt az addigi zenei kifejezési módokat, — éppen a zene örök lényegességébe vetett mély és élményszerű tapasztalatai miatt. Kiérezte, hogy a szonáta forma ideje elmúlt; szigorú szerkezetét már a Beethoven titáni ereje majdnem szétfeszítette, a 9-ik szimfonia már a határon van, az utolsó vonósnégyesekben már egy új zenei kifejezési forma bontakozik ki előttünk és senki sem sejtheti, micsoda meglepetés lett volna, ha a tizedik szimfoniát megírhatja vala — ezt a régi szonáta-formát, igaza van *Beckernek*,¹ Beethoven után nem lehetett tovább folytatni, éppúgy, mint titán testvére, Michelangelo után a képzőművészet michelangelói formáit, — az ő emberfölötti erőivel megtöltött formák az utódok törpe lelkén át csak egyet mutathattak igazán: a barokkot, — a furcsát, a torzát, a szálnalmas kicsiség fontoskodását.

A Liszt alkotó ereje abban nyilatkozott meg uralkodón, hogy a zenei elemek új törvényeinek felismerése alapján új nagy zenei formát indított útnak: a *szimfonikus költemény* ez, ahogy ő nevezte; fejlődése útja Berlioztól Weberen át Lisztig éppen olyan természetes és nyilvánvaló, mint volt az előző formái Stamitztól Haydnon át Beethovenig. Ebben az új formában bontakozik ki a Liszt zenei fölfedezésének, annyi új leleménynek igazi gazdagsága és eredetisége; nemcsak abban az 50—60 szerzeményben, amely már közkinccse a zenélő világnak, hanem abban a nagy örökségben, melyet még csak ezután kell birtokba venni az örökösöknek s amelyet történeti jelentősége szerint fog is egykor becsülni a világ, ha olyan súlyos szavú férfiak, mint *Bartók Béla*, megvilágítják, hogy a Liszt életműve azért nyitánya egy új kornak, mert csaknem mindaz a kezdeményezés, melyet utódai vittek teljesen véghez és használtak ki, ott van az ő *oeuvre*-jében,² — ugyanaz a történeti ítélet ez, melynek *Ambros* már 1860-ban kifejezést adott, mikor az akkori zenei életből vett képeit egy Liszthez intézett nyílt levéllel vezette be, írván benne: „Gyakran fogja ebben a könyvben nevét látni, — nem is könnyen szólhatna a modern zenefilozofia, esztétika és kritika egy mondatot sem anélkül, hogy végül is mindég azokra a mozgalmakra és indításokra ne kellene bukkannia, melynek középpontjában ön áll.”³

*

Van a Liszt zenéjének még egy vonása, melyet nem lehet mellőzni: ez a magvarsága. Volt idő, mikor előszeretettel és buzgón hangsúlyozták a Liszt nemzetköziségét, mintha azt

¹ *Becker Paul*: Neue Musik, 1923. „Die Simfonie von Beethoven bis Mahler“ és a többi tanulmányok is.

² *Bartók Béla* akadémiai székfoglalója Lisztről, 1936 febr. 3.

³ „Az én egyetlen zeneambícióm mindég az volt — írja 1873-ban, tehát félszázaddal első hangversenye után — és mindég az lesz, hogy a jövő határtalan távlataiba vehessem hajító dárdámat, mint ezt egykor a *Brendel* lapjában írtuk.” (*Pourtalès*, 221.)

akarták volna mondani, hogy Liszthez minden nemzetnek joga van, talán több is, mint a saját nemzetének. Ennek a felfogásnak higgadt és tárgyilagos ítélete van kifejezve a *Raabe* feddhetetlen szavaiban: „Magyarország kicsi volt neki, de kicsi volt Németország és Franciaország is, abban az értelemben, hogy a Liszt művészi felfogásmódja minden politikai határon túlszárnyalt”; s abban az értelemben, hogy Európa szellemi kultúrája egy élő szervezet volt, s aki ennek szolgált, világpolgár volt.¹ Abban is igaza van Raabenak, hogy Liszt ugyan magyarnak érezte magát, legalább amióta szülőföldjére férfikorában visszatért, „de nem élt ott annyi ideig, hogy a nép jellemé, költészete, a monda, s a dal elhatározó befolyást gyakorolhatott volna fejlődésére. Ezért rakódhattak le úgyszólván más kultúrák rétegei magyarságára.”²

S mégis, ezek alól a rétegek alól előcsillan az ősi, legmélyebb réteg: az egyetemes emberit színező, a világpolgárt egy történetileg meghatározott valóságához kötő réteg: magyarsága; előcsillan nyilatkozataiban, melyeket illenék végre komolyan venni, olyan komolyan, ahogy ő maga érezte, s vallotta, ha Chopinnek elhisszük, hogy lengyelnek érezte magát Páris legszívében is. De ha nyilatkozatait el lehetne hallgatni, nem lehet elnémitni tetteit: mikor a budapesti árvíz hírére meghallotta, aki addig „Európa örökbefogadott gyermekének hitte magát” (*Pourtales*, 68. l.), egyszerre belenyilal a szívébe egy hang, melyhez többé nem lett hűtelen, nemcsak a pillanatnyi segítség szolgálatába állítja művészetét, — százszor tette, s fogja tenni azt egész Európa minden szenvedőjéért, — hanem ráeszmél arra a finom, gyöngéd, s mégis legizmosabb szálra, mely ideköti ehhez a földhöz, s melyen meg fogja teremteni a zenei kultúra olyan magas világát, amely méltó lesz az európai egyetemességhez. Ezt a lelki közösséget érezte ki, s becsülte meg a magyar köztudat a Liszt látogatásaiból, — tévedett volna a kor és szószólója, *Vörösmarty*, mikor úgy üdvözölte a „Hangok nagy tanárját,” mint aki bárhová jut, mindíg hű rokon?

Nem lehet csodálni, hogy zenéje nem a tüntetően és programmszerűen magyar zene; nem lehet koronatanúnak hívni magyarsága mellett, s mégis, nyugodtan bízhatjuk a döntő szót erre a zenére magyarsága igaz értelmezésében. Az első benyomások, melyekből a magyar zene különös lelke megigézte, falusi cigányok ujjai alól kikerült muzsika hatásai voltak, bizonyosan primitív és naiv zene volt az, — s mégis a játék fogyatékos-sága, s a zene egyszerűsége se tudta elrejteni a mély hatást, amely csak tisztultabban, s erősebben fogta el, mikor Biharit hallhatta; — aki a hangok beszédét úgy értette, mint anyanyelvét, most egyszerre úgy érzi, hogy ez a sejtelmes, különös,

¹ Idézi *Raabe*, i. m. 221.

² *Raabe*, 211.

sehol másutt meg nem található zene az ő igazi anyanyelve, ez áll a legközelebb szívéhez, — talán a legigazabbat akkor írta le Raabe, mikor azt mondta, hogy „valószínűleg a Liszt saját zenélő lelkialkzata volt egyetlen oka s alapja” annak, hogy olyan erős vonzalmat érzett a cigányzene iránt.¹ Csoda-e, hogy oda is ajándékozta mindenestől a cigányoknak, amit magyar zenének ismert, — még hosszú időre lesz szükség, amíg a cigányzene kérdését a külföld számára is tisztázhatta a kitartó tudományos munka.² Lisztet is megigézte a cigányzenén keresztül felénk zengő sejtelmes mult: az ezer esztendőök távolába beleyítő sejtés; nem tudhatta, hogy a magyar úr, a született vezér lelke szólal meg a legkisebb foszlányban is, amely ránkmaradt, s amely a magasságból terjedt le a nép közé, mint minden világosság, amíg a cigány egyedüli játékosává nem maradt a dalnak és táncnak.³

Ez a hangulat hódít a Liszt rapszodiáiban, hallgatóiban, verbunkosaiban, — ez a zene csak olyan lélekből fakadhatott, amelynek igazán anyanyelve a magyar muzsika. Más nagy zenészeket is megihletett a magyar zene, a Haydn, Beethoven és Schubert átfutó érdeklődésén túl a Joachim és Brahms szerzeményei a legszebb példái; — a Brahms magyar táncai azt mutatják: így zenél egy magasröptű idegen zenész lelke, ha megihleti a magyar zene. A Liszt tisztán magyar zenéje azt mutatja: így zenél az, akinek a magyar muzsika anyanyelve.

S ezért van a Liszt zenéjében mindenütt, nemcsak rapszodiáiban, valami, ami egyéniségébe ebből a legmélyebb rétegből kerülhetett belé: mint a hegyaljai borba az íz, szín, tűz; ama sok fel sem mérhető kincs mellé, amivel a zene egyetemes hódításait gazdagította. Ott van ebben a zenében annyi belsőség, mint a németben, annyi őszinte és természetes öröm a hangok érzéki tetsző voltán, annyi leplezetlen élvezete a hangok érzéki szépségének, mint az olasz zenében, benne van az orosz érzelmesség és a spanyol méltóság, — de mindezek fölött van még valami, ami csak a magyar zenében van meg: a *daliásság*, ugyanúgy, ahogy megvan a magyar táncban — az úri, nemes életérzésnek felfakadása ez a tartózkodó felszabadultság kecsességében, amely megóvjá attól, hogy sírva-vigadásában is duhajkodássá legyen, — s mindez annak az életérzésnek töretlen egységével, amely össze tud forrasztani minden magyar lelket, mert csak ő érti, s érzi, mit jelent az, hogy a ménes ott delelget valahol a csárda mellett, s mindez

¹ Raabe, i. m. 210.

² Legérettebb terméke ennek a pompás sorozatnak a *Molnár Antal* tanulmánya: „Magyar-e a cigányzene?”

³ A Molnár A. előbbidézett tanulmányán kívül rendkívül szerencsés rajzát adja ennek a történeti helyzetnek a *Herczeg Ferenc* regénye: Hol vagy Ádám?

abban a csodálatos elfinomultságban, melyet az Ady Endre géniusza tett tudatossá magában s magán keresztül a magyar fajban: mert itt is ismétlődött: ami „paraszt zsályaként aludt el, dús krizantém fürttel ébredt” a Liszt Ferenc zenéjében. S amit Raabe említ egyszer, a pompázatoság, a pompa-kedvelés, — „természetesen csak a zenében”¹, — vajjon nem ugyanannak az ősi, úri életérzésnek hajtása-e?

Így fonta bele Liszt a magyar életérzés, világlátás és értékelés semmi mással össze nem téveszthető adalékait az európai kultúrtudat szimfoniájába a leghatásosabb nyelven, a zene nyelvén. Így fűzte bele a magyar zenét új, színes szálakkal a művészet magasabb rendű természetességével az egyetemes világkultúra egyetemes kincsei közé. S ez a szolgálat a legnagyobb ajándék, melyet a lángész nemzetének adhatott.

*

Ez előtt az ajándék előtt a hódolattevésnek legtermészetesebb módja az, hogy elmerüljünk a Liszt zenéjébe, engedjük magunkra hatni új kijelentéseit, új szépségeit. De éppen olyan természetes és nélkülözhetetlen módja az is, hogy megpróbáljuk szóba foglalni szépsége nyílt titkait, — minél kevésbé engedi magát szóbafooglaltatni, annál inkább. Ezért van, hogy ebben a teremben, amely mindenek előtt a tudás és megértés kultuszának van szentelve, jogosnak éreztük a művészi számok közé iktatni a Liszt zenéjének ezt a szerény értelmezését is, mert ez se akar egyéb lenni, mint ujjongó hódolattevés a kegyelmi ajándék előtt, amely, mint egy üstökös, száz évvel ezelőtt megjelent a magyar égen s amely felé, amíg kultúra lesz a földön, hódolattal fordul minden szépségszomjas lélek és velünk együtt ünnepli a magyar Liszt Ferencet.

¹ Raabe, 216. l.

